

ENGELS: KIYMETİ BİLİNMEYEN MİRAS

Nevzat Evrim Önal

Dr. Öğr. Üyesi, Beykoz Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, İstanbul
evrimonal@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada Friedrich Engels'in Marksizme katkıları ve bu katkıların komünist dünya görüşü ile diyalektik ve tarihsel materyalizmin bütünselliği açısından taşıdığı önem ele alınacaktır. Ayrıca Engels'e yönelik, esasen onu Marx'ın derin düşüncelerini basitleştiren ve kaba-laştırılan bir indirgemeci olduğunu iddia eden saldırılar yanıtlanacak; bu saldırıların mantığı ve yöntemleri de-şifre edilecektir. Bu doğrultuda Engels'in yaşam öyküsü ve Marksizme düşünsel katkısı, yaşadığı ve mücadele ettiği tarihsel bağlam içerisinde incelenecek; onun düşüncelerinin hangi mücadele ihtiyaçlarından doğduğundan yola çıkılarak, günümüzde neden önem taşıma-ya devam ediyor oldukları açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: *Friedrich Engels, Marksizm, diya-
lektik ve tarihsel materyalizm*

ENGELS: THE UNDERAPPRECIATED LEGACY

ABSTRACT

In this article, Friedrich Engels' contributions to Marxism and their importance regarding the totality of communist world outlook and dialectical and historical materialism. Moreover, the attacks against Engels, which essentially claim that he was a reductionist who have simplified and vulgarized the deep thoughts of Marx, will be answered and the rationale and methods of these attacks will be uncovered. To this end, Engels' biography and intellectual contributions to Marxism will be studied within the historical context in which he lived and struggled; and the contemporary relevance of his ideas will be explained by defining the needs of struggle that served as their genesis.

Keywords: *Friedrich Engels, Marxism, dialectical and historical materialism*

GİRİŞ

Komünizmin üç büyük kurucusundan Friedrich Engels, talihsiz ve yanlış biçimde hep "ortanca çocuk" muamelesi görmüştür. Marksizmi kendi teorik doğrultusu olarak kabul eden insanların çoğu açısından dahi Engels, Marx'ın "teorisyenliği" ile Lenin'in "pratisyenliği" arasında⁽¹⁾ bir köprü, adeta bir ara form zannedilir. Kısmen Engels'in kendi tevazuundan da beslenen bu yanlış, Engels'in katkılarını Marksist teorik çerçeveden dışlamak için daimi bir seferberlik halinde olan revizyonizmin işine gelmektedir ve daha da önemlisi; Engels'in, çok güçlü bir tarihsellik taşıyan biyografisine tarih-dışı, diyalektik olmayan bir bakışın ürünüdür. Oysa tüm yönleri ve tezleriyle modern komünist praksisin temellerini atmakla kalmayan, bu temeller üstüne enikonu içine girip oturulabilecek bir bina inşa eden Marx ve Engels de kendi yaşadıkları çağın çocuklarıdır. Dolayısıyla onları bu denli güçlü birer özne haline getiren edimleri, ancak içinde yaşadıkları tarihsellikte olan diyalektik bağ ile anlaşılabilir.

Bu yapılırken kuşkusuz bu iki büyük düşünürün birbirleriyle olan ilişkisi de ele alınmalıdır. Zira Engels'in tevazu ile dile getirdiği "ikinci keman" betimlemesinden⁽²⁾

yola çıkılarak bu konuda yanlış bir ezber geliştirilmiş; Engels, bireyciliğin metafizik doruklarında gezinen Nietzsche'nin olabileceğini zannettiği gibi, Marx'ın devrimci düşüncelere gebe olan parlak zihnine yardımcı olan bir "düşünce ebesi"ne⁽³⁾ indirgenmiştir.

Diyalektik ve tarihselci yöntem kenara konduğunda bu hata kaçınılmazdır. Oysa hiçbir baş keman kendisiyle denk bir ikinci keman olmaksızın harikalar yaratamaz ve daha önemlisi, insanlar hakkındaki fikirlere onların kendileri hakkındaki fikirlerinden yola çıkarak varılmaz (Marx, 1993: 23): Açıkça ifade edilmeli ki meşhur "ikinci keman" benzetmesindeki tevazudan kaynaklı "tali olma" vurgusu Engels'in tüm aydın yaşamında gerçekten en uzaklaştığı anlardan biridir. Bu makalede, Engels'in Marksizm'e katkıları ve maruz kaldığı saldırıların nedenleri ele alınacaktır.

19. YÜZYIL: BURJUVA AYDINLANMASININ SONU VE HAYAL KIRIKLIĞI

Burjuva tarih yazımının en temel idealist sapması bireylerin tarihin değil tarihin bireylerin edimi olduğu

1 Marx ile Lenin arasında bu şekilde bir işbölümü tanımlamanın, iyi niyetli de olsa nasıl daima revizyonizmle sonuçlanacağını, genelde de kötü niyetle yapıldığını başka bir yerde tartışmışım (Önal, 2015: 38).

2 Çok alıntılanan söz konusu betimleme Engels'in Johann Philipp Be-

cker'e yolladığı 15 Ekim 1884 tarihli mektubunda yer almaktadır (Marx ve Engels, 2010A: 201-203)

3 "Biri düşüncelerine ebe olacak birini arar, bir diğeri de ebelik yapabileceği birisini: Böylelikle güzel bir sohbet doğar" (Nietzsche, 1990: 100).

iddiasıdır. Bu iddia o denli yaygındır ki, tüm burjuva tarih yazımına içkin hale gelmiş, tarih adeta önemli insanların biyografilerinin uç uca eklenmiş haline dönüşmüştür (Carr, 2005: 60). Bu yanıştan kaçınmanın en temel yolu, bir biyografiyi ele alırken, kişinin edimlerini sıralamadan önce, bu edimleri hangi tarihsel koşullarda gerçekleştirdiğini ele almaktır. Bunu kolaylaştırmak için 19. yüzyılın kimi önemli olayları ve Engels'in hayatındaki kimi dönüm noktaları kronolojik bir tablo çerçevesinde makalenin sonunda ek olarak sunulmuştur.

19. yüzyıl Avrupası'nın temel maddi karakteristiği, sanayileşmenin İngiliz sömürge imparatorluğunun tekelinden çıkması ve İngiliz sermayesinin uluslararası rekabeti (ABD, Fransa, ardından Almanya ile) istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kalmasıdır. Bu sürecin önemli bir dönüm noktası gerici toprak sahibi çıkarlarının ve merkantilist ticaret politikalarının son kalesi olan Tahıl Yasaları'nın (Corn Laws) lağvedilmesidir. Yüksek gümrük tarifeleriyle tahıl ithalatını (bilhassa da bağımsızlığını ilan edip imparatorluktan kopan ilk koloni olan ABD'den yapılan mısır ithalatını) imkânsız hale getiren bu yasalar toprak sahiplerini ve yerli kapitalist çiftçileri koruyor; ancak gıda fiyatlarının ithalat yoluyla düşürülmesini engelleyerek işçi ücretlerinin baskılanmasını zorlaştırıyor dolayısıyla sanayici kapitalistlerin çıkarlarına da zarar veriyordu. Bu durum, 1845'te İrlanda'da başlayan, bir milyona yakın insanın açlıktan ölmesi, bir o kadarının da ABD'ye göç etmesiyle sonuçlanan ve gıda fiyatlarını daha da yükselten büyük kıtlık dönemiyle birleşince İngiliz sanayicileri Tahıl Yasaları'na karşı çok kapsamlı bir kampanya yürütmeye başladılar; zira İrlanda İngiliz sanayisinin işçi devşirme havzasıydı ve şimdi işçiler kitlesel biçimde en büyük rakip olan ABD'ye göç ediyor, bu da işçi ücretlerini daha da yükseltiyordu. Öte yandan bu gelişmeler işçi sınıfının zaten insanlık dışı olan yaşam koşullarını⁽⁴⁾ dayanılmaz hale getiriyor, bağımsız bir işçi sınıfı hareketinin zemini yaratıyordu. Esasen bir burjuva demokratik devrim dalgası niteliğinde olan 1848 devrimlerinin, burjuva devrimini çoktan tamamlamış İngiltere'de Çartist hareketin büyük eylemlerine sahne olması bunun en açık göstergesiydi.

Tahıl yasaları, 1846-1849 yılları arasında kademeli olarak kaldırıldı ve ilki 1851 yılında Londra'da, ikincisi ise iki yıl sonra New York'ta yapılan büyük sanayileşme fuarları ile kapitalizm sınai rekabet ve serbest ticaretin hâkim olacağı bir döneme girdi.

4 Bu yaşam koşulları bütünlüklü biçimde ilk kez Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* eserinde belgelenmişti. 1842-44 yılları arasında Manchester'da yaptığı gözlemlerden yola çıkarak yazdığı bu eserde Engels çıkış yoluna da işaret ediyordu: "(...) şuna inanıyorum, şimdi yoksulun zengine karşı ayrıntıda ve dolaylı olarak sürdürdüğü savaş, doğrudan ve genel hale gelecek. Barışçıl bir çözüm için çok geç. Sınıflar giderek daha keskince bölündü, direniş ruhu işçilere işliyor, kızgınlık kabarıyor, daha önemli çatışmalarda gerilla kavgaları yoğunluk kazanıyor ve yakında çok küçük bir itme, çiği yuvarlamaya yetecek. İşte o zaman, tüm ülkede şu savaş narası yankılanacak: 'Saraylara savaş, küllübelere barış!'" (Engels, 1997: 383-384).

Bu, aynı zamanda klasik burjuva devrimlerinin ve Avrupa'da burjuva ilerliliğinin de sonu anlamına geliyordu. 18. yüzyılın burjuva devrimlerinde esasen eski rejime karşı burjuvazinin takipçisi olan işçi sınıfı, Fransa'da 1830 devriminde, ardından da 1848 Devrimleri'nde giderek bağımsızlaşan bir özne olarak açıkça kendisini hissettirmiş; felsefi olarak hümanist, siyasi olaraksa Napolyoncu olan Victor Hugo'ya dahi "[sefaletin] uğursuz çulunun yerine İnsan-Halk'ın sırtına şafağın o güzelim kızıl giysisini geçirmek sırası sanırım artık gelmiştir" (2002: 2217) satırlarını yazdırmıştı. Sınıf mücadelesinin tarihsel diyalektiği işliyor, burjuvazi egemen sınıfa haline geldikçe, artık bir Komünist Manifesto'su da olan mezar kazıcılarına karşı gericileşiyor, hatta Almanya'da devrimini yaparken dahi esasen eski rejim ile uzlaşmayı gözetiyor ve devrimden sonra ilk iş olarak komünistlere karşı uydurma kanıtlarla dolu bir hukuki komploya girişiyordu.⁽⁵⁾

Bu maddi ve sınıfsal gelişmenin ideolojik sonucu ise burjuva aydınlanmasının iflasıydı. Bilim ilerlemeye devam ediyor, örneğin Darwin on yıllar süren bir çalışmanın sonucunda *Türlerin Kökeni*'ni yazıyor; ama tüm bu ilerleme burjuvazinin 18. yüzyılda feodal rejimlerin dine dayalı meşruiyetini kitlelerin gözünde sarsmak için yürüttüğü aydınlanma seferberliğine benzer bir sonuç yaratmıyor, aksine mülksüzlere karşı dinsel taassup en önemli ideolojik silahlardan biri olarak tekrar gömüldüğü yerden çıkartılıyordu (Önal, 2018: 298-299). Artık mülksüz kitlelere sırtını dönmek ve onların bilincini devrimci biçimde aydınlatmak değil, karşı devrimci biçimde kötürüm etmek zorunda kalan burjuvazinin aydınlanması 19. yüzyıl boyunca hayal kırıklığı içinde can çekişti ve yüzyılın son çeyreğinde yaşanan Bohem dönemle birlikte görkemli biçimde ruhunu teslim etti (Önal, 2017: 54-55). Küçük burjuvazinin manik depresif ideolojisi olarak kendisini gösteren romantizm bu hayal kırıklığının adıydı⁽⁶⁾ ve burjuvazinin devrimciliğinin tükenişinin en açık düşünsel göstergesiydi.

Marx ve Engels, tüm bu sürece işçi sınıfının devrimini ve iktidarını arayan iki aydın olarak müdahil oldular. Engels, daha 1843'te yazdığı "*Bir Ekonomi Politik Eleştirisinin Anahatları*" makalesinde (Engels, 1996A) sefillerin acılarının kaynağını hukuk ya da felsefede değil ekonomi-politikte buluyordu. Makale, Marx ve Arnold Ruge'nin çıkarttığı *Deutsch-Französische Jahrbücher (Alman-Fransız Yıllıkları)* dergisinde yayımlanmış ve iki üstadın tarihsel materyalist ve bilimsel sosyalist bir dünya görüşü geliştirmek için birlikte çalışmaya baş-

5 Engels, hemen her genç Alman aydınının heyecanla devrimcilik beklediği burjuvazinin bu şekilde gericileşmesini hiç hayal kırıklığına uğramadan ve büyük bir soğukkanlılıkla *Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim* eserinde masaya yatırmıştı (Engels, 1992A).

6 Örneğin, annesi 18. yüzyılın son çeyreğinde çok önemli bir kadın hakları savunucusu olan Mary Shelley, bilim ve aydınlanmaya yönelik hayal kırıklığının manifestosu niteliğindeki metinlerden biri olan *Frankenstein: Ya da Modern Prometheus*'u 1818'de yazmıştı ve eserindeki en önemli referanslarından biri Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları*'ydi.

lamalarına vesile olmuştu (Marx, 1993: 24). Bu dergi, dönemin entelektüel atmosferinde Hegel'in sistemli idealizmi ve Feuerbach'ın özneyi reddeden kaba materyalizmi arasında sıkışmış küçük burjuva-liberal Genç Hegelcilerden kopan bir düşünsel arayışı temsil ediyordu. Marx ve Engels, mensubu oldukları aydın kuşağını tamamen saran hayal kırıklığı hâletiruhiyesini reddederek yola çıktılar, bu kopuşu mantiki sonucuna kadar götürdüler ve birlikte yazdıkları ancak sağlıklarında yayınlanmayan *Alman İdeolojisi*'yle diyalektik ve tarihsel materyalizmin temellerini attılar.

Tarihin bu şekilde kavranması, aynı zamanda artık miadı dolmuş ve kendi içine çökmekte olan burjuva aydınlanmasının aşılması ve sınıflı toplumu ortadan kaldıracak proleter devrimin teorik-ideolojik çerçevesinin de çizilmesi anlamına geliyordu.

MARX VE ENGELS ARASINDAKİ İŞBÖLÜMÜ

Marksizmin 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde hemen her kritik toplumsal meseleye dair tezlerinin olması, ikisi de ayrı ayrı olağanüstü derecede üretken olsalar da ne Marx ne de Engels'in tek başına altından kalkabileceği bir işti. Marx'ın deyişiyle "görüşlerini açıklığa kavuşturmak olan başlıca amaçlarına" (Marx, 1993: 24) *Alman İdeolojisi*'ni yazma sürecinde ulaşımlarının ardından, Marx'ın 1883'deki ölümüne kadar aralarında daima bir işbölümü oldu (Taş, 2013: 66). Bu iş bölümü yalnızca kimi konularda esasen Marx'ın, kimi konularda ise Engels'in kalem oynatması biçiminde değildi. Hayatlarının çok büyük bir bölümünü ayrı şehirlerde yaşayarak geçiren ve yalnızca yazışmaları ciltler tutan bir iki komünist aynı zamanda kurmaya çalıştıkları enternasyonal işçi sınıfı hareketinin aynı anda farklı yerlerinde çalışma yürütüyordu.

Yine de Marx ve Engels'in külliyatı ortaya konduğunda, düşünsel üretim açısından, özellikle 1848'den sonra belirgin bir iş bölümü görülür. Bu tarihten itibaren Marx esasen kapitalist üretim biçiminin yapısal işleyişinin çözümlenmesi ve eleştirisine yoğunlaşmış, Engels ise enerjisini esasen Marksizmin bütünlüklü bilimsel yönteminin geliştirilmesi, başkaları tarafından da kavranabilir ve uygulanabilir hale getirilmesine odaklanmıştır. Engels'in bir "Marx tefsircisi" zannedilmesinin temel sebeplerinden biri budur: Marx'ın sağlığında yayınlanan eserleri içerisinde *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'ya ve *Kapital*'in Almanca ikinci baskısına yazdığı önsözler dışında yöntem tartışması hemen hiç yoktur; Marx için yöntem, eserlerini üretirken kafasında işlemektedir. Engels'in ise iki temel eseri olan *Anti-Dühring* ve *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* esasen yöntem tartışmasına odaklanır. Engels bir felsefi sistem kurmaya çalışmamaktadır ve kurulacak her sistemin diyalektik gereği geçici olacağını bilincindedir (Engels, 1992B: 15-16); ancak diyalektik ve tarihsel materyalizmin *bütünlüklü bir bilimsel yöntem* olarak ku-

rulma ihtiyacının da farkındadır ve bu konuda verdiği emek, Marksizm'in Marx'ın ve kendisinin ölümünden sonra geliştirilmeye devam edilebilmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Yöntemin bilimselliğinin, Marksizm'in postmodern eleştirmenlerinin iddiasının aksine bir tercih değil bir zorunluluk olduğunun altını çizmemiz gerekir. Materyalist yöntem, bilimsel olmak zorundadır. Marx ve Engels daha yolun başında bu sorunu önelerine koyar ve *Alman İdeolojisi*'nde "biz, yalnız tek bir bilim tanyıyoruz, o da tarih bilimidir. Tarih iki yönden incelenebilir. Tarihi, doğa tarihi ve insanların tarihi diye ikiye ayırabiliriz. Bununla birlikte, bu iki yön birbirinden ayıramazlar; insanlar varoldukça, insanların tarihi ve doğanın tarihi karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırır" (Marx ve Engels, 2004: 38) şeklinde bir yöntem notu düşerler. Bu notun işaret ettiği çerçevede, doğa tarihinden kopuk bir insanlık tarihi tasavvuru, ne kadar metafizikten uzak durulmaya çalışılırsa çalışılırsa idealizmdir zira sonsuzdan gelip sonsuza giden maddenin bilinç kazanmış bir formu olan insanın hareketinin, geri kalan maddenin hareketinden bağımsız olabileceği ön kabulüne dayanır. Nitekim Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda şu vurguyu yapar:

"Materyalizm, doğa bilimleri alanında çığır açan her yeni buluş ile kaçınılmaz olarak biçimini değiştirmek zorundadır; ve tarihin kendisi materyalist bir yoruma tâbi tutulalı beri burada da yeni bir gelişme yolu açılmaktadır." (Engels, 1992B: 25)

Bu yüzden, diyalektik ve tarihsel materyalist yöntem bir yandan doğa bilimlerindeki gelişmeleri yakından takip etmek ve buradaki ilerlemelerden etkilenmek; diğer yandan da (bilinçli olmayan maddenin de bir tarihi olduğu için) kendisini buraya taşımak, burada da yaygın ve hâkim yöntem olmaya çalışmak zorundadır. Marx ve Engels arasındaki iş bölümünde bu başlık neredeyse tamamen Engels'e düşmüştür.⁷

İşbölümünün çok önemli ve hazin bir diğer kısmı ise Marx'ın ölümünden sonrasında Engels'in omuzlarına kalır. Marx öldüğünde, geriye büyük miktarda tamamlanmamış çalışma bırakmıştır ve bunların en önemlileri *Kapital*'in 2 ve 3. ciltlerinin taslaklarıdır. Kapitalist üretim biçiminin yapısal çözümlenmesi eksik kalmıştır ve bu enikonu tamamlanmadan; esasen bunun koşullandırdığı ve buradaki eğilimler doğrultusunda daha çeşitli ve geçici biçimler alan üstyapının çözümlenmesi (en azından Marksist bir çerçevede) mümkün olmay-

7 Örneğin Darwin'in *Türlerin Kökeni*'ni ilk okuyan ve Marx'a övgüyle bahseden Engels'tir (Marx ve Engels, 2010B: 550-551). Bu aynı zamanda, kanımca, din sorunuyla uğraşanın esasen Engels olmasının sebebidir. Engels'in diyalektik materyalist yöntemi geliştirme çabası, onu doğal olarak en önemlisi din olan yaygın idealist düşüncelerle daha fazla karşı karşıya getirmiştir. Dolayısıyla Engels'in dine karşı daha fazla kalem oynatmış olmasını ailesinin Pietist gericiliğine olan tepkisine bağlayan Riazanov (1997: 43) Marx ve Engels arasındaki işbölümünün temellerini fazlaca hafifsemektedir.

caktır. Engels, büyük zorluklar barındıran bu uzun işe girer ve burada da verdiği emek, bir düzenleme ve redaksiyondan ibaret değildir. Sürecin nasıl güçlükler barındırdığını detaylı biçimde *Kapital*'in 3. cildine yazdığı önsözde anlatan Engels (2003: 11-14), kendi katkısını "yapabileceğim tek şey, mevcut malzemeye elden geldiğince bir düzen vermek ve ancak en vazgeçilmez ekleri yaparak Gordion düğümünü kesip atmaktır" şeklinde hafifsemektedir. Ancak, gerek Engels'in aktardığı olgular yorumlarından ayıklandığında, gerekse zamanla elyazmaları incelenabilir belgelere dönüştüğünde ortaya çıkan şudur: Engels, Marx'ın üretimine mutlak surette sadık kalmıştır (Krätke'den akt. Taş, 2013: 68-69), ancak eldeki malzeme katkı yapılmadan tamamlanabilecek durumda değildir. Dolayısıyla *Kapital*'in 2. ve 3. (bilhassa 3.) ciltlerinin Marx ve Engels'in ortak eserleri olarak değerlendirilmesi gerekir (Lenin, 1997: 68-69).

Bunun yanı sıra Engels, aynı zamanda *Kapital*'in 1. Cildinin çevirilerinin sürmesini de sağlamış, Marx'ın sağlığında yalnızca Rusça ve Fransızcaya tercüme edilen metnin Danca, İtalyanca, İngilizce, Felemenkçe, Lehçe ve İspanyolcaya çevrilmesine nezaret etmiştir (Güvenç, 2018: 19).

Yukarıda ele aldığımız yöntemin geliştirilmesi meselesi kadar önemli görünmeyen bu ikinci başlığın aslında ne denli önemli olduğu, bir sonraki bölümde daha detaylı görülecektir.

ENGELS'E YÖNELİK SALDIRILARIN MANTIĞI VE TAKTİĞİ

Engels'e yönelik saldırılar çok çeşitli başlıklarda ve yöntemle yapılmakla beraber, sistematığı tek bir cümlede özetlenebilir: Eleştirmenlerine göre Engels, Marx'ın derin düşüncesini pozitivist bir biçimde kabalaştırmış, ortaya tüm felsefi ve teorik zenginliğin siyasi hedeflere indirildiği bir şablon çıkartmıştır. Adına Marksizm denen bu şablon aslında Engelsizdir. Marksizm diye bir şey aslında hiç var olmamıştır.

Postmodern ideolojinin Marksizme saldırısının bütünlüklü olarak yanıtlaması, konusu Engels'in Marksizme katkıları olan bu yazının sınırlarının dışında kalıyor. Dolayısıyla, şunu iddia edip geçmek durumundayız: Marx, tüm hayatını ve tüm düşünsel faaliyetini, diyalektik bir yadsımanın yadsınması olarak tahlil ettiği "mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi"nin (Marx, 2004: 727) gerçekleşmesine, yani işçi sınıfının burjuvaziye karşı yapacağı sosyalist bir devrimle siyasi iktidarı ele geçirip, tüm üretim araçlarını kamusallaştırması ve dünya çapında, özel mülkiyetin olmadığı sınıfsız, sömürsüz bir komünist düzeni kurmasına adanmıştı. Marx'ın bütünlüklü düşünsel üretiminin, okuduğunu anlama becerisine sahip birisi tarafından, tahrif edilmeden ya da kimi parçaları göz ardı edilmeden başka bir biçimde okunması mümkün değildir. Böylesine politik hedefleri olan bir düşünce hattı, doğal olarak "-izm" son ekiyle

adlandırılır ve bu hattın başlıca kurucusu Marx olduğu için, hattın adı da Marksizmdir.⁸⁾

Ne var ki o bütünlüğü sağlayan önemli ölçüde Engels'tir. Zaten Engels'e saldırılar da esasen bu yüzdendir.

Önce, Perry Anderson'a kulak verelim:

"Marx'ın kendisi, klasik anlamıyla, sistemli bir felsefe eseri bırakmamıştı. İlk felsefi tezlerini yayımlanmamış el yazmaları halinde bırakan Marx, olgunluk çağında katıksız felsefe alanına bir daha hiçbir zaman girmemişti. Daha sonra yöntem konusunda yazdıkları arasında en önemlisi olan, 1857'de yazdığı *Grundrisse*'ye giriş bölümü bile tamamlanıp yayıma hazırlanmadan, programlı bir çalışmanın bir parçası olarak kalmıştır. Marx'ın felsefi ürünlerinin açığa çıkmamış, eksik kalmış yanları onu hemen izleyen halefleri için Engels'in, başta Anti-Dühring olmak üzere, sonradan yazdığı metinlerle tamamlanmıştır. (...) Batı Marksizmi de, aslında, Korsch ile Lukács'ın, sırasıyla, Marksizm ve Felsefe ve Tarih ve Sınıf Bilinci adlı kitaplarında, Engels'in felsefi mirasını iki koldan kesin bir tavırla reddetmesiyle başlayacaktı. Engels'in son metinleri karşısında gösterilen irkilti, bundan böyle, Batı Marksizmi içinde Sartre'dan Colleui'ye, Althusser'den Marcuse'ye kadar hemen hemen bütün akımların ortak özelliği olacaktı. Engels'in katkısı geçersiz kılındığında, Marx'ın bıraktığı mirasın sınırlılığı eskiden olduğundan çok daha açık bir şekilde görünecek, eserini tamamlamak ihtiyacı da daha ivedi bir sorun haline gelecekti." (Anderson, 2007: 99-100)

Bu, yukarıda sunulan, Marx ve Engels arasındaki işbölümü çerçevesi açısından da tutarlıdır ve şuna işaret eder: Engels'in katkıları yok saydığınızda, Marksizmi yöntemsiz bırakırsınız ve bütünlüğünü yitirmesini sağlarsınız. Böylelikle Marx'ın her eseri, hatta her eserinin her paragrafı serbestçe çekilip bağlamından bağımsız yorumlanıp kullanılacak bir aforizmaya dönüşür. Engels'in katkılarıyla sağlanan diyalektik yöntemsel bütünlük, Marx'tan dilendiği gibi alıntılar yapılarak "devrimci olmayan Marksist" bir anlatı oluşturulabilmesinin

8 Engels, bu meseleyle ilgili şunları söylüyor: *Marx ile kırk yıllık ortak çalışmam sırasında ve ondan önce teorinin hazırlanışında olduğu kadar özellikle geliştirilmesinde de benim belli bir kişisel payım olduğunu yadsıyamam. Ama özellikle iktisat ve tarih alanında yön verici temel fikirlerin büyük çoğunluğu ve özellikle de bu fikirlerin kesin ifadelendirilişleri, Marx'ın işidir. Benim teoriye katkımı, olsa olsa birkaç özel bilgi dalı dışında, Marx, bensiz de gerçekleştirebilirdi. Ama Marx'ın yaptığını ben yapamazdım. Marx, bizim hepimizi aşırıyordu; Marx, hepimizden daha uzağı, daha geniş ve daha çabuk görüyordu. Marx bir deha idi; biz ötekiler ise olsa olsa yetenekli kişiler. O olmasaydı, teori bugün bulunduğu yerden çok gerilerde olurdu. Dolayısıyla teori haklı olarak onun adını taşıyor* (Engels, 1992B: 41). Engels'in tüm yaşamöyküsüne sinen tevazuun burada da kendisini gösterdiği açık olsa da, Marx'ın katkısına dair söylediklerinde haklılığını teslim etmek gerekiyor. Bu yüzden, Engels'in mirasının kıymetini bilmekle; Cliff (1996) gibi bu mirası Marx'ın çabasından ayrı tutulabilecek bireysel bir külliyat zannetmek ve savunacağım derken ifrata kaçıp "hepimiz Engelsistiz" demeye getirmek arasında aşılması gereken bir çizgi bulunuyor.

önündeki temel engeldir ve Engels'in üstünden atlama-
dan bunu başarmak mümkün değildir.

Engels'e yönelik saldırıların mantığı budur. Revizyonizm, her şeyden fazla, devrimci düşüncenin kavramsal çerçevesinin dağıtılması, böylelikle devrimci olmayan unsurların buraya yerleştirilebilir hale gelmesine ihtiyaç duyar. Bu yüzden Engels'e yönelik saldırıların, revizyonizmin güçlendiği yenilgi (ya da ideolojik geri çekiliş) dönemlerinde artması bir tesadüf değildir. Örneğin Lenin, 1905 devriminin yenilmesinin ardından Rus düşünsel dünyasında güç kazanan Mahçılıkla mücadele ederken hasımlarının "1907'de Engels'in reddedilmesi, 1908'de Engels'i bilinemezlik doğrultusunda 'düzeltme' girişimlerini" vurgular (Lenin, 1993: 127). Lukács'ın (2006: 46, 56-57) Engels'in Marksizme katkılarını reddiyesi ve bu reddiyenin önemli bir gerekçesi olarak Engels'in diyalektik yöntemi doğa bilimine genişletme çabasını göstermesi, hemen akabinde de (age: 48-49) Marx ile Hegel arasında kopuş değil süreklilik olduğunu vurgulamaya başlaması, kısa ömürlü Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin yıkılması ve Ekim Devrimi'yle başlayan dalganın kısa vadede batıya doğru genişlemeyeceğinin netleşmesinin ardındandır. Batı Marksizminin kendisini felsefi ve akademik alanla sınırlaması ve bu alanda "Sovyetizme karşı Marksizm" mücadelesi vermeye girişmesi ise, başlı başına çarpıtılmış, karşıdevrimci bir Marksizm arayışı olarak Engels'le hesaplaşmak zorundadır.

Engels'e yönelik saldırıların mantığını bu şekilde açıkladıktan sonra, geriye yanıtlanması gereken iki iddia kalıyor: Pozitivizm ve indirgemecilik.

Bunlardan pozitivizm iddiası görece yanıtlanması kolay olanı; zira pozitivizm, tanım gereği diyalektik olamaz ve Engels'in çalışmalarının diyalektik yöntemi benimsemiş olduğunu iddia edenlerin bu iddiayı ispatlamayı diledikleri kadar deneyebilirler; sonuç hüsrana olacaktır. Yine de biz, Engels'in bu başlıktaki en önemli eseri olan *Anti-Dühring*'den birkaç pasaj sunarak, pozitivizm bahsini nihai olarak kapatalım. Örneğin Engels, pozitivizmin temeli olan ampirizme karşı⁹ aşağıdaki satırları yazmaktadır:

"(...) yalnızca birikmiş durumdaki saf ampirik bulguların devasa yığınına düzene koyma ihtiyacının teorik doğa bilimine dayattığı devrim öyle bir niteliktedir ki; bunun do-

9 Engels'in *Anti-Dühring*'e ampirizme karşı verdiği kavgayı hayli benzer biçimde Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriyokritizm*'de tekrar vermek zorunda kalmış olması, not edilmesi gereken bir durumdur. Sosyalist düşünceyi diyalektik yöntemden kopartıp "her şeyin nihai teorisi"ne dönüştürmeye çalışan revizyonist eğilimin yenilgi dönemlerinin (zira Eugen Dühring'in fikirleri de Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde Paris Komünü'nün ezildiği ve I. Enternasyonal'in fiilen likide olduğu, bununla beraber nihayet ulusal birliğini sağlayan Alman burjuvazisi benzersiz biçimde güçlendiği bir dönemde etkili hale gelmişti) bir alametifarikası olarak görülebilir; zira pratiğin sıkıştığı böyle dönemler, pratikte sinanamayan teorinin çürümesini de kolaylaştırmaktadır.

ğal süreçlerin diyalektik karakterini buna en karşıt olan ampiristlerin dahi bilincine giderek daha fazla yerleştirmesi kaçınılmazdır." (Engels, 1996B)

Ampirizmin dogmatikliği Engels'in bu satırlardaki iyi niyetinden engin çıkmış olsa da sonuç değişmemektedir. Engels, maddi olguları gözlemleme becerimiz arttıkça bunun pozitivizmin önünü açmayacağını, aksine bizi diyalektik yönetime doğru zorlayacağını vurgulamaktadır.

Bu yeterli değilse, herhalde Engels'in (pozitivizmin temel iddiasının aksine) doğa ve tarihin tam ve sistematik bilgisine erişilemeyeceğini vurguladığı şu paragraf yeterli olacaktır:

"Her şeyi kapsayan ve bunu bir daha değişmeksizin nihai olarak yapan bir doğa ve tarih bilgisi sistemi diyalektik mantığın temel yasalarıyla çelişkilidir. Öte yandan bu yasa dışımızdaki dünyaya dair sistematik bilginin çağdan çağa büyük atılımlar yapabileceği fikrini dışlamaz, aksine içerir." (Engels, 1996B)

İkisi de yeterli olmadıysa, çelişkinin varoluşa içkin olduğu ve çelişkilerin üzerinden atlamaya çalışan tüm felsefi sistemler aşıldığında; geriye (pozitivistlerin iddia edeceğinin aksine) mutlak bir gerçek değil, her biri aşıldığında bir başkasına varılacak çelişkilerin dayattığı zorunluluğun kavrandığı görelî gerçekler kalacağını vurguladığı şu parlak pasaj konuyu kapatacak niteliktedir.

"Bütün filozoflarda 'sistem' kesinlikle geçici olandır, çünkü o, insan aklının hiç de geçici olmayan bir gereksinmesinden, yani bütün çelişkilerin üzerinden aşmak gereksinmesinden ortaya çıkar. Ama bütün bu çelişkiler kesin olarak ortadan kaldırıldı mı sözde mutlak gerçeğe varırız: dünya tarihi sonuna varmış bitmiştir, bununla birlikte her ne kadar artık yapacak bir şeyi kalmamışsa da, gene de devam etmesi gerekir: dolayısıyla çözümlenmesi olanaksız yeni bir çelişki ortaya çıkar. Böyle konulunca, felsefenin ödevinin, ancak bütün insanlığın ileriye doğru gelişmesi içinde yapabileceğini tek başına bir filozofun gerçekleştirmesini istemekten başka bir anlama gelmediğini (...) anladığımız zaman, sözcüğe şimdiye değin verilen anlamda bütün felsefenin de işi bitmiş olur. Artık bu yoldan ve herhangi bir kimsenin tek başına ulaşması olanaksız olan her türlü "mutlak gerçek"ten vazgeçilir ve bunun yerine diyalektik düşüncenin yardımıyla, pozitif bilimler ve bu bilimlerin sonuçlarının sentezi yoluyla ulaşılabilir görelî gerçeklerin ardına düşülür." (Engels, 1992B: 16)

İndirgemecilik iddiası ise daha dikkatle ele alınmalıdır zira pozitivizm iddiasının aksine düpedüz yanlış değil, somut bir durumun çarpıtılmasının ürünüdür.

Daha önce ifade edildiği üzere, Marx ile Engels arasındaki işbölümünde Engels'e düşen görevlerden biri, birlikte oluşturdukları dünya görüşünün başkaları tarafından

da benimsenmesi ve somut durumlara uygulanabilmesini sağlayacak bilimsel yöntemin geliştirilmesiydi. Bu, doğal olarak, yöntemin yaygınlaştırılması mücadelesini de içeriyordu ve bu nedenle Engels kaleme aldığı metinlerde daha pedagojik ve ele alınan konuların izin verdiği ölçüde yalın bir dil kullanıyor, belirgin bir “anlaşılma” gayreti gösteriyordu. Dolayısıyla, Lenin’in ölümü üzerine kaleme aldığı övgü makalesinde Engels’i “proletaryanın büyük öğretmeni” olarak uğurlaması boşuna değildi (Lenin, 1997: 71).

Bunun en önemli örneği ve aynı zamanda indirgemecilik suçlamasıyla en fazla karşı karşıya kalan metni olan *Anti-Dühring*¹⁰ Alman Sosyal Demokrat Partisi’ni önemli bir sapmadan kurtarmak için¹¹ kaleme alınmıştı ve Sweezy’nin abarttığı gibi (akt. Taş, 2013: 66) “sıradan halka hitaben” olmasa da sıradan parti üyelerini ikna etmek için yazılmıştı. Sonrasında, *Vorwärts*’ta yayınlanan yazı dizisi kitaplaştığında yazdığı önsözde Engels, bu üslubun faydasını şöyle anlatır:

“Herr Dühring’in bu kitapta eleştirilen “sistemi” çok geniş bir teorik alana yayılmıştı ve kendi kavrayışlarını onunkilerin karşısına yerleştirebilmek için o nereye giderse takip etmeliydim. Bunun sonucunda olumsuz eleştirim olumlu bir nitelik kazandı; polemik Marx ile benim temsilcisi olduğumuz diyalektik yöntem ve komünist dünya görüşünün, hayli kapsayıcı bir konular yelpazesine yayınlan ve iyi kötü bağlantılı bir anlatımına dönüştü.” (Engels, 1996B)

Engels’in eserlerindeki (*Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*’nda da çok güçlü biçimde bulunan) bu nitelik; Marx’ın devrimci düşüncesinin teorik, ideolojik ve siyasi bütünlüğünü dağıtıp onu 19. yüzyılın çoğu pratikten uzak, anlaşılmaz nitelikteki felsefe külliyatının parlak bir parçasına indirgemeye çalışan batılı küçük burjuva ideologlar açısından büyük bir engeldi; zira Marx, eğer devrimci olmayan, salt felsefi bir biçimde tefsir edilecekse anlaşılmaz kalmalıydı ve Engels’in eserleri Marksizmin devrimci praksisini çok daha anlaşılır hale getiriyordu. “İndirgemecilik” suçlaması buradan, bu ihtiyaçtan türedi: Marx’ı mistifiye etmek için, Engels’in onu alçalttığı, ayaktakımının anlayabileceği sığ, kaba bir şablona indirgediği yalanını uydurdular. Ve uydurdukları günden bu yana da her fırsatta tekrarladılar.

10 Marx ve Engels’in, Dühring’le hangisinin ve nasıl uğraşacağına karar verdikleri yazışmaları (24, 25 ve 28 Mayıs 1876) ikilinin dostluğunun derinliğini göstermesi açısından da kıymetlidir (Marx ve Engels, 2010C: 121-124).

11 Almanya’daki işçi sınıfı partisinin devrimci bir hatta tutulması, Marx ve Engels için bitmeyen bir kavga konusuydu. *Anti-Dühring* bu konuda yazılmış en anıtsal eserleriydi ancak Marx’ın *Gotha Programının Eleştirisi* ve Engels’in *Erfurt Programının Eleştirisi* gibi başka müdahaleleri de olmuştu. Engels, bu mücadeleyi ömrü yettiğince verdi. Hatta zaman zaman yazdıkları sansüre uğradı (Engels, 2009:127-128). Yine de Alman Sosyal Demokrat Partisi’nde meydana, ancak Engels’in ölümüyle birlikte revizyonizme kaldı ve yirmi yıl içerisinde sınıf mücadelesinin politik tarihinin en büyük trajedilerinden biri yaşandı (Okuyan: 2019).

lar. Acı da olsa, tamamen başarısız olmadıklarını söylemek gerekiyor.

SONUÇ: 21. YÜZYILDA BİLİM, DEVRİM VE ENGELS’İN MİRASI

2. Dünya Savaşı sona erdiğinde, işçi sınıfının dünya devriminin salt zorla, hatta esasen zorla durdurulamayacağı tüm emperyalist ülkeler ve bu ülkelerdeki, tek görevi antikomünizm olan kadrolar tarafından görülmüştü. Bu yüzden mücadele esasen ideoloji alanına taşındı ve Soğuk Savaş boyunca ağırlıklı olarak burada verildi. Bu dönemde şekillenen ve bugün halen kullanımda olan antikomünist ideolojinin en önemli unsurlarından biri, Marx’ı dilinden düşürmeyen ancak devrimci olmayan, aksine işçi sınıfı devrimi ve proletarya diktatörlüğünün (yani Büyük Ekim Devrimi’nin benzerlerinin) bir daha yaşanmaması gerektiğini iddia eden felsefi bir sözde Marksizmdi. Bu ideoloji Batı’da tüm üniversitelerin felsefe, sosyoloji, iktisat vb. kürsülerine yerleşti ve sürekli olarak pratikten kopartılmış bir Marksizm vaazına başladı: Marksizm çok iyi anlardı, ama insan ideolojisi uğruna tarihi değiştirmeye asla kalkışmamalıydı.

Bu saldırı püskürtülemedi. Püskürtülemedi zira bu noktaya gelindiğinde, Marx’ın derin düşüncelerinin yerine Engels’in şablonlarını ikame etmekle suçlanan Sovyetler Birliği, Engels’in teorik ihtilalci mirasını çoktan unutmıştu.

Oysa Engels, tüm ömrünü *bilimsel bir sosyalizm* kurmaya adanmıştı ve ne denli heyecanlı olursa olsun, maddi gerçeklerden kopuk ütopyacılaşma karşı verilen bu mücadele, Marksizm’in şekillenmesinde çok önemli bir rol üstlenmişti. Engels *sosyalizmin bir bilime dönüşebilmesi için, gerçek bir zemine oturtulması gerektiğini* (Engels, 1996B) vurguluyordu. Bu, üretim ilişkilerinin, toplumsal sınıfların ve onların arasındaki mücadelenin yarattığı, tarihin motoru olan nesnel ilişkilerin sağladığı zemindi. Marx, aynı sebeple tüm ömrünü bu zeminin hareket yasalarını saptamaya adanmıştı. Zira bu zeminin yokluğunda, adalet ve vicdan hakkında pek büyük laflar eden ancak sonunda çözümü ya burjuvaziye ricacı olmakta, ya da işçileri küçük burjuvalaştırmakta bulan ütöpik sosyalizmin aşılması mümkün değildi.

Bugün halen, sosyalist olduğunu iddia edenlerin büyük bölümü bu sıçramayı yapamadığı, Engels’in Hegel’den sahiplenerek aktardığı üzere “zorunluluğun bilincine vararak özgürleşemediği” için ütöpisttir; bu yüzden kâğıt üzerinde ne yazarlarsa yazsınlar, iş reel politığe geldiğinde işçi sınıfı devrimini aramaz, radikal ve liberal demokratik mücadele arasında salınırlar.

Sovyetler Birliği yıkılmış olsa da, postmodern ideolojinin işçi sınıfı devrimini reddeden, sınıfı bir kimliğe indirgeyen bireyci ve liberal Marx tefsiri rafa kalkmadı. Her gün üniversite kürsülerinden, düşünce kuruluşla-

rından, özgürlükçü görünen antikomünist ideologların ağzından salgılanmaya devam ediyor.

Her ikisine de karşı Marksizme en güçlü düşünsel cephaneyi sağlayan Engels'in katkılarıdır. Engels'in mirası bu yüzden halen çok kıymetlidir ve kapitalist üretim biçimi yıkılıp aşılana kadar kıymetini koruyacaktır.

KAYNAKLAR

- Anderson, P. (2007). *Batı Marksizmi üzerine düşünceler*. (B. Aksoy, Çev.) 2. Baskı. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Carr, E.H. (2005). *Tarih nedir?*. (M.G. Gürtürk, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cliff, T. (1996). "Engels". <https://www.shorturl.at/fjkBD>. Erişim tarihi: 7 Eylül 2019.
- Engels, F. (1992A). *Almanya'da devrim ve karşı-devrim*. (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1992B). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1996A). *Outlines of a critique of political economy*. (M. Milligan, Çev.) <https://shorturl.at/gJRZ7>. Erişim tarihi: 7 Eylül 2019.
- Engels, F. (1996B). *Anti-Dühring: Herr Eugen Dühring's revolution in science*. (E. Burns, Çev.) <https://www.shorturl.at/kyAER>. Erişim tarihi: 7 Eylül 2019.
- Engels, F. (1997). *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. (Y. Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (2003). "Önsöz". *Kapital – Üçüncü cilt* içinde. (A. Bilgi, Çev.) 4. Baskı. Ankara: Sol Yayınları. s. 127-149.
- Engels, F. (2009). "Giriş". *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850* içinde. (E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yazılama Yayınları. s. 7-30.
- Güvenç, S.S. (2018). *Kapital'i Topraktan Çıkaranlar*. İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Hugo, V. (2002). "M. Daelli'ye Mektup". *Sefiller (Cilt 5)* içinde. (O. Saidoğlu, Çev.) 3. Baskı. İstanbul: Sosyal Yayınları. s. 2213-2217.
- Lenin, V.I. (1993). *Materyalizm ve Ampriyokritisizm*. (S. Belli, Çev.) 3. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V.I. (1997). *Friedrich Engels. Marx, Engels, Marksizm* içinde. (V. Erdoğdu, Çev.) 3. Baskı. Ankara: Sol Yayınları. 61-71.
- Lukács, G. (2006). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. (Y. Öner, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. (1993). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (S. Belli, Çev.) 5. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2004). *Kapital – Birinci cilt*. (A. Bilgi, Çev.) 7. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*. (S. Belli, Çev.) 5. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2010A). *Collected works vol. 47: Letters 1883-1886* (Elektronik Basım). Lawrence & Wishart.
- Marx, K. ve Engels, F. (2010B). *Collected works vol. 40: Letters 1856-1859* (Elektronik Basım). Lawrence & Wishart.
- Marx, K. ve Engels, F. (2010C). *Collected works vol. 45: Letters 1874-1879* (Elektronik Basım). Lawrence & Wishart.
- Nietzsche, F. (1990). *Beyond Good and Evil*. (R.J. Hollingdale, Çev.) Londra: Penguin Books.
- Okuyan, K. (2019). *Devrimin Gölgesinde: Berlin, Varşova, Ankara 1920*. İstanbul:

bul: Yazılama Yayınları.

- Önal, N.E. (2015). *Müktesebatımızı güncelleme ihtiyacı: İdeoloji ve sosyalist iktidar mücadelesi*. *Gelenek*, 126. ss. 37-55.
- Önal, N.E. (2017). *Bilmiyorlar, Ama Yapıyorlar: Beyaz yakalı varoluş üzerine denemeler*. İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Önal, N.E. (2018). *Feuerbach'tan günümüze militan ateizmin diyalektik eleştirisi*. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1(4). s.s 298-305.
- Riazanov, D. (1997). *Karl Marx – Friedrich Engels Hayatı Ve Eserlerine Giriş*. (R. Zarakolu, Çev.) 3. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Taş, T. (2013). 118. ölüm yıldönümünde Engels'i hatırlamak mı? Unutmamak mı?. *Gelenek*, 122. ss. 64-80.

EK: ENGELS'İN YAŞAMININ KRONOLOJİSİ

1820			Barmen'de doğar
1821			
1822			
1823			
1824			
1825			
1826			
1827			
1828			
1829			
1830		1830 Devrimleri	
1831	Darwin'in Beagle yolculuğu		
1832			
1833			
1834			
1835			
1836			
1837		1837: Kraliçe Victoria tahta çıkar	
1838			
1839			
1840			
1841			
1842			Ailesi tarafından Manchester'a gönderilir
1843			"Bir Ekonomi Politik Eleştirisinin Anahatları"nı yazar
1844			Paris'e gelir ve Marx'la birlikte çalışmaya başlarlar
1845	İrlanda'da büyük açlık		Marx ile birlikte yazdıkları <i>Kutsal Aile</i> yayınlanır. <i>Alman İdeolojisi</i> 'nin elyazması ise ise "farelerin kemirici eleştirisine" terk edilir. Manchester'da kaldığı süre boyunca gözlemlerinden yola çıkarak yazdığı <i>İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu</i> yayınlanır.
1846			Marx ile birlikte Adiller Birliği'ne (League of the Just) katılırlar
1847		Adiller Birliği, Brüksel Kongresi'nde Engels'in verdiği önerge ile ismini Komünist Birlik (Communist League) olarak değiştirir.	
1848		1848 devrimleri	Marx'la birlikte <i>Komünist Manifesto</i> 'yu tamamlarlar. Manifesto, 1848 devrimine birkaç gün ile "yetiştir"
1849		İngiltere'de tahıl yasaları tamamen kaldırılır	Devrim yenilir, Engels İsviçre üzerinden Almanya'yı terk eder ve Manchester'e döner
1850			<i>Almanya'da Köylü Savaşı</i> 'ni yazar
1851		1. Büyük Sanayi fuarı düzenlenir	
1852		Köln'de açılan "Komünistler Davası"-nın sonucunda Komünist Birlik dağılır.	<i>Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim</i> 'i yazar
1853			
1854			
1855			
1856			
1857			

1858			
1859		Darwin <i>Türlerin Kökeni</i> 'ni yayınlar	
1860			
1861	ABD iç Savaşı		
1862			
1863			
1864		I. Enternasyonal Kurulur	
1865			Emekliye ayrılır
1866			
1867		Marx <i>Kapital</i> 'in 1 cildini yayınlar	
1868			
1869			
1870	Uzun Buna- lım		Londra'ya taşınır, artık Marx'la aynı kentte yaşayacaklardır.
1871		Paris Komünü	
1872		I. Enternasyonal Lahey kongresinde komünistler ve anarşistler olarak bölünür ve fiilen ortadan kalkar	<i>Konut Sorunu</i> 'nu yazar
1873			
1874			
1875			
1876			
1877			
1878			Alman Sosyaldemokrat Partisi'nin yayın organı <i>Vörrwarts</i> 'ta iki yıl tefrika edilen <i>Anti-Dühring</i> polemiği kitaplaşır
1879			
1880			
1881			<i>Anti-Dühring</i> 'in bir bölümü olan <i>Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm</i> ayrı bir broşür olarak basılır.
1882			
1883		Marx ölümü	
1884			<i>Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni</i> 'ni yazar
1885			<i>Kapital</i> 'in 2. cildinin düzenlenmesini tamamlar
1886			<i>Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu</i> 'nu yazar
1887			
1888			
1889		II. Enternasyonal kurulur	
1890			
1891		<i>Erfurt Programı'nın Eleştirisi</i> 'ni yazar	
1892			
1893		<i>Doğanın Diyalektiği</i> 'ni yazar	
1894		<i>Kapital</i> 'in 3. cildinin düzenlenmesini tamamlar	
1895		Londra'da ölür	